

УДК 821(3)-1/-9:140.8(477)

**ТВОРИ ПЛУТАРХА ЯК ДЖЕРЕЛО
МОРАЛЬНИХ НАСТАНОВ Г. СКОВОРОДИ**

Марія Кашуба

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: dfiles@franko.lviv.ua*

У статті розглядається використання Сковородою творів Плутарха для моральних настанов.

Ключові слова: філософія Г. Сковороди, Плутарх, моральні принципи, моральні настанови, переклад.

Значення античної культури та її окремих діячів для формування світогляду Григорія Сковороди привертало увагу багатьох дослідників творчості українського мислителя. Досить вичерпно висвітлив цю проблему багаторічний дослідник спадщини Г. Сковороди Іван Іваньо в фундаментальній праці “Філософія і стиль мислення Г. Сковороди” [2]. Ближче до нашого часу розглянув цю тему дослідник творчості Г. Сковороди та епохи бароко в українській літературі Леонід Ушкалов [5]. Поза тим маємо вже цілу низку статей у наукових збірниках, зокрема матеріалів наукових Сковородознавчих читань, які періодично проводяться Центром Сковородинознавства Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Їх автори детально висвітлюють рецепції українським мислителем ідей, думок та поетичних форм античних майстрів художнього слова та філософів.

У даному випадку привернемо увагу до тих сентенцій Плутарха, які плідно прислухалися Г.Сковороді у процесі навчання своїх учнів та читачів життєвої премудрості, тобто моральних настанов. Зіставлення моральних принципів двох мислителів, періоди життя яких розділяють більше ніж півтора тисячоліття, донині видається актуальним, оскільки обидва свого часу намагалися допомогти людині пізнати себе і усвідомити сенс життя у цьому світі.

При уважному погляді можна знайти багато подібностей і в життєписах обох мислителів. Вони й прожили на цьому світі подібну кількість років – Плутарх (46 – прибіл. 130), Сковорода (1722–1794). Народилися обидва в малих містечках, недалеко від столичних центрів – Плутарх поблизу Фів, а Сковорода – поблизу Києва. Обидва мислителі належали до найосвіченіших людей свого часу. Плутарх прекрасно знав літературу, історію, філософію, розумівся в музиці й природничих науках. Про Сковороду можемо ще додати, що він сам писав музику до своїх віршів і виконував свої музичні твори, певний час співав як професійний вокаліст у хорі при імператорському дворі. Обидва мислителі здобували освіту в столицях свого краю, обидва багато подорожували. Подібність їх життєвої долі ще й у тому, що в часи Плутарха його колись славна мистецтвами й мудрецами батьківщина Греція втратила самостійність, і від її колишньої свободи й демократії залишилися лише спогади. Так само й Україна в часи Сковороди пережила остаточну втрату свободи – цариця

зруйнувала Запорізьку Січ, запровадила кріпацтво, завершувалося перетворення колись суверенної держави в Малоросійську губернію Російської імперії.

Єдина різка відмінність між цими величними для своїх країн постатями в тому, що Плутарх, подружившись у Римі з багатьма впливовими людьми, навіть імператором Траяном, спокусився на їх ласку й посадав різні громадські посади – був архонтом, головним архітектором, мав почесну посаду пожиттєвого головного жерця Аполлона в Дельфах, а Скворода всіляко уникав будь-якої ласки й публічних посад, усамітнювався на пасіках та в галях, у тихих мастьках своїх впливових друзів, де насолоджувався спілкуванням з природою і поринав у свої роздуми, які іноді клав на папір. Читав він і твори Плутарха, які навіювали йому цікаві думки. Твори цього античного мислителя він читав в оригіналі, найцікавіші з них перекладав тогочасною літературною мовою, щоб зробити доступними для найширшого кола своїх знайомих і друзів.

Можна сказати, що український філософ цим автором активно захоплювався і перекладав його твори особливо плідно. Крім збереженого до нашого часу перекладу під назвою “Толкование из Плутарха о тишине сердца” [3, с. 203–215], Г.Скворода здійснив ще кілька перекладів, які до нашого часу не збереглися, але про них знаємо з листа до М. Ковалинського від 26 вересня 1790 р. [3, с. 358]. Серед них твори “Про смерть”, “Про боже правосуддя” “Про острогоу від боргів” та “Про жадобу багатства”. Відомо, що всього таких моральних настанов на різні теми у Плутарха було понад вісімдесят. Більшість із них присвячена морально-етичним проблемам. Як засвідчують дослідники, погляди Плутарха були досить еkleктичними, хоча сам мислитель відносив себе до послідовників Платона [4, с. 8]. Якщо це справді так, то в цьому твердженні ще одна подібність між обома мислителями і особливо приваблива для Сквороди риса творчості Плутарха, адже український філософ був палким прихильником вчення Платона про минушість земного світу й вічність та привабливість світу ідей – таємничого ества всього сутнього.

Цілком слушно зауважив Іван Іваньо, що “ці переклади дали б нам багатий матеріал для повнішого висвітлення ставлення українського автора не лише до Плутарха, а й до тих мислителів, з якими солідаризувався, або полемізував Плутарх” [2, с. 33]. Дослідник ґрунтує своє припущення на притаманному Сквороді методі перекладу та самостійності його осмислення. І це підтверджує сам мислитель. У передмові до збереженого перекладу праці Плутарха, яку він називає “Книжечка Плутархова о спокойствии души”, Скворода так пояснює свій метод: “Уклонившись от библии к Плутарху, перевел я книжечку его “О спокойствии душевном”, истолковав не наружную словозвонкость, но самую силу и эссенцию, будто гроздіе в точиле выдавил. И в такую одежду дівочку сію оділ, дабы она и внутри, і вні не языческою, но Христовою была и являлася дівою... Плутарх был из числа тих, кои во след Христов не ходили, но именем его біси изгоняли... Премудрость не умирает!” [3, с. 202].

Текст перекладу Скворода називає “Толкование из Плутарха о тишине сердца”, підкреслюючи, очевидно, цією назвою, що він не просто перекладає античного автора, а осмислює й витлумачує – “вливає у старі міхи нове вино”, вишукує саме ту мудрість, яка вічно здатна служити людям моральним дороговказом. Плутарх особливо близький українському філософові тим, що Скворода вважав його творчість, за словами Сергія Аверинцева, “ворожою до теоретичного доктринерства й максималізму”, помітивши у ній “довіру до житейських уявлень та традиційної практики життя”. Підтверджує це й дослідниця творчості Плутарха М. Томашевська: “Плутарх, однак, не надто цікавлять абстрактні

філософські поняття. Головне його завдання – настановляти читача на шляхи до чесноти, філософія ж є засіб, за допомогою якого він прагне досягнути своєї мети. Саме тому його філософські твори трактують головню проблеми етики” [4, с. 8].

Із приміток Сковороди до власного перекладу (чи переказу) твору Плутарха “Про спокій серця” помітно, що він не вважав цього античного мислителя особливо близьким до християнства. Предтечею Христа український мислитель вважає Піфагора, захищаючи того від “уколів” Плутарха, адже стверджує, що саме Піфагор у двох рядках зумів сказати більше, ніж Плутарх у цілій книжці щодо цінності природного життя і “сродної праці”, яка веде до насолоди” [3, с. 206].

Нині варто ще раз застановитися й замислитися над самим фактом звернення Г. Сковороди до творчості античних мислителів і Плутарха зокрема. Відомо, що авторитетним джерелом мудрості український філософ вважав Біблію – священну книгу християнства. Саме вона служила Сковороді джерелом для обґрунтування моральних сентенцій, порад учням чи утвердження правил морального життя. Сковорода це продемонстрував філософськими діалогами, де Біблія – аптека і лікарня, невичерпне й життєдайне джерело мудрості й розрада на всі випадки життя. Навіщо тоді потрібна філософові антична мудрість? Пригадаймо, що жив Сковорода в епоху Просвітництва, коли саме античність трактувалася як досконалий зразок для наслідування, а мистецький стиль класицизм вимагав свято дотримуватися у всьому античних еталонів. Мистецтво ж, передусім література, розцінювалася як носій моральних засад і правил, була вихователем суспільства. На наш погляд, творчість Плутарха привабила українського мислителя тим, що саме цей автор виразно втілює ідею відповідності життя людини природним нахилам, визначеним всемогутнім Богом. Сковорода вважає, що Плутарх обрав такий шлях життя, який допоміг йому знайти душевну рівновагу, уникнути нездійснених бажань і досягти щастя. Дослідник листування ГСковороди С. Дложевський підрахував, що за кількістю згадок і цитувань у творах та листах філософа Плутарх посідає перше місце серед античних авторів [1]. Зважаючи на еkleктичний характер вчення Плутарха, можна сказати, що він приваблював Г.Сковороду і як популяризатор ідей та вчень найвидатніших античних мислителів, хоча “Паралельні життєписи” не дуже цікавили українського філософа. Більше приваблювали “Моралії” – діалоги та діатриби раннього періоду творчості Плутарха. Звідти можна було почерпнути інтерес до конкретних явищ життя, там помітна не тільки позиція вчителя-наставника, а й оповідача, аналітика й моралізатора. Сковорода, подібно до Плутарха, прагне моралізувати, стати вчителем життя не лише для учнів та найближчих друзів, а й для широкого загалу, тому намагається виробити загальні принципи, дотримуючись яких, людина може досягти щастя й душевного миру серед буремного моря життєвих негараздів та спокус. Прислужився тут і стиль викладу моральних настанов Плутарха. Уже згадувана дослідниця М. Томашевська зауважила, що “у свої міркування й настанови Плутарх вплітає багато захоплюючих історій, анекдотів, історичних прикладів, тому й повчання його, наприклад, про те, як приглушити в собі такі вади як надмірна допитливість, балакучість, гнівливість, срібололюбство та ін., читаються з неослабним інтересом” [4, с. 8].

Отже, до творів Плутарха український мислитель звертається насамперед як до джерела життєвої мудрості, де можна знайти розраду на всі випадки життя. Хто читав твір Ромена Роллана “Кола Брюньйон”, той пригадує, як старий, колись вельми енергійний Кола, прикутий до ліжка через зламану ногу, з величезною насолодою читав принесеного другом-пастором Плутарха, і саме цей автор допомагав йому терпіти всі злигодні самотності

й вимушеної бездіяльності. У Плутарховій книжці він знаходив розраду й мудрі настанови, як не втратити самовладання у важких життєвих випробуваннях, як залишатися бадьорим оптимістом у найважчі хвилини життя.

Своє звернення до Плутарха Г. Сковорода у листі-посвяті до Якова Донця-Захаржевського пояснює тим, що саме цей автор “послужит вам противу біса скуки” [3, с. 202], “напоит, хотя маленькою чашечкою, міра божія”, хоча знає, що Плутарх належить до авторів, які “вслід Христа не ходили”. Аргументом на користь читання Плутарха для Сковороди є насамперед те, що цей автор був “другом і наставником доброму Траяну-кесарю”, який “возшед на вселенській престол, аки всемірное світило, щедротами всіх озарил” [3, с. 202]. Отже, твори Плутарха, на думку Сковороди, варті уваги як джерело мудрості, доброти, щедрот і благородства насамперед.

У чому ж зосереджене джерело премудрості античного мислителя, як його бачить Григорій Сковорода? Серед привабливих рис вчення Плутарха, які варті уваги, Сковорода називає вічний неспокій, розмірковування над життям, пошуки і невтомна праця. Неробство і цілковита байдужість, чи незворушність аж ніяк не рятують людину: “Кая же есть медицина в праздности? Она насморка отогнать не может, не только скуки и тоски от сердца. Не большая же помощь от праздности и другам нашим, и отечеству, и присным нашим или домашним” [3, с. 204]. Отже душевний спокій (“тишу серця”) людина може дістати лише в діянні, у добрих справах, зокрема у громадянському служінні. Кожен повинен знайти свою сродну працю і йти за своїм покликанням – так учив Епікур та інші античні мудреці. Знайшовши ж себе у покликанні, кожен може відчути себе щасливим і заспокоїти своє серце, уникнути нудьги і неспокою. Щоправда, досягти такого стану непросто – життя кожної людини сповнене незгоди й турботи, адже “в світі жить без біди бог нікому не написав, хоть он богат, хоть высок, хоть низок и нищ” [3, с. 205]. Важливо у цьому морі негараздів знайти свою “рятівну соломинку”, тримаючись за яку, можна спокійно плисти серед буремних хвиль. Таким порятунком-соломинкою Сковорода разом з Плутархом вважає чисте серце: “Сердце чисто зиждет жизнь веселу. Сего ради потщимся очистить источник сердца да всі горести, извни нападающия, возможем обратить во спасительныя соки” [3, с. 206].

Отже, навчає мудрець, людині треба навчитися з усіх випробувань брати корисні уроки, щоб уміти все гірке перетворювати в солодке, щоб у всіх негараздах знаходити щось приємне й корисне, подібно до бджілок, “из нечистоты и жестких и колких трав мед собирающим” [3, с. 206]. Премудрість античного автора на багатьох прикладах із життя відомих людей вчить завжди у негараздах і прикрощах знаходити позитивні моменти, навіть вигоди. У цьому, на думку Сковороди, й закорінена філософія сердечного спокою. Людині в житті досягти душевного миру заважають ревності й честолюбство, їх треба подолати, намагатися спокійно ставитися до слабкостей та успіхів інших людей, вчитися бачити за негативами й негараздами певні позитивні сторони: “Добросердый же человек все радодушно приемлет, без огорчения и кротчайше со всеми обходится” [3, с. 208].

Сковорода переконаний, що саме книги Плутарха навчають, як у всіх життєвих незгодах не тільки знайти позитивні сторони, а й плекати в собі вдячність. Вона дає справжню розраду, коли частіше поглядатимемо на людей, які перебувають у набагато гіршому становищі: “Колико способствует спокойствию благодарность! Должно же чувствовать с радостью и самая простая сия божия благодіяния, а именно: что мы живы, что здоровы, что солнце нас освещает, что мирное, а не военное время, что не слышно нигде бунтов, что земледілі спокійно пашут, что купечеству путь земный и морской открыты, что, наконец, волю імием

говорить, молчать, діла ділать, покоїться...” [3, с. 208]. Очевидно, тут слід ще раз повторити, що “премудрість не помирає”, бо ці слова не втратили донині своєї актуальності, особливо для нас в Україні. І нині варто раз у раз звертатися чи то до Плутарха, чи до Сковороди, щоб знайти душевний мир і оцінити статус кво. Багатьох нині вдалося б уникнути життєвих трагедій, якби люди навчилися звертатися до вічної мудрості, наприклад, такої: “Не борися со сильнейшим тебе и не равняйся с высшим тебе. Борися со слабійшими тебе и оглянься, коль многое множество нижше тебе и ревнуют твоему щастію!” [3, с. 209].

Разом з Плутархом Сковорода переконаний, що весь світ і наше життя “то темніє, то світиться”, і “без приміса нігде и ни в чем не бывает” [3, с. 212]. Людині залишається зрозуміти й прийняти цю істину, а також “всяк должен узнать себе, сиріч свою природу, чего она ищет, куда ведет, – и ей последовать без всякого отнюдь насилия, но с глубочайшим покоренієм” [3, с. 210]. Це і є справжнє, істинне добро всередині нас, це доля, якої не слід цуратися чи боятися, її ніхто й ніщо не змінить. Варто повірити у свою долю і за нею йти. Світ – храм, наше життя – свято в храмі, вважає Сковорода. Не розуміючи цього, люди самі встановлюють власні свята, купують веселощі. А дарованого нам долею свята – нашого життя – не шануємо: “Торжества виновницу, жизнь нашу, безобразно оскверняем в рыданиях, в слезах, в жалобах, в горестях, ропотах почти всю ее истощаем” [3, с. 215]. Щоб зробити життя приємним і щасливим, Сковорода радить разом з Плутархом: “Всіми силами печися не раздражать внутреннего судію своего, совість твою: от ея единый гніва раждается в души червие и чырие, денно и ночью ярящееся и лишающее душу безцінного мира” [3, с. 214].

Отже, людині не варто уповати на Бога у всіх нещастях і життєвих негараздах. Сковорода, виходячи з вічних премудрих сентенцій Плутарха, переконаний, що сама людина зі своїми нерозважливими й необдуманими вчинками та помислами є джерелом усіх прикрощів на своєму шляху. Розмірковуючи разом з Плутархом і над причинами людських нещасть, і над шляхами порятунку людини, український філософ радить шукати їх у власному серці, в глибинах свого ества. Кожна людина може знайти шлях до щасливого й спокійного життя власними зусиллями – у цьому найоптимістичніший пафос розмірковувань Сковороди в контексті твору Плутарха “Про тишину серця”.

Шукати власними зусиллями шлях до спокійного життя і щастя означає не що інше як самому себе виховувати. Тут доречно згадати, що саме у творах Плутарха чітко визначена справжня мета виховання – виправлення звичок людини. Виховання як виправлення вважається у Плутарха дуже важливим, тому що при всій своїй безумовній релігійності він не визнає детермінованості людських вчинків. Божество, вважає Плутарх, лише “дає поштовх вільній волі”, а реалізація цього божественного імпульсу є справою самої людини. Недостатністю, браком виховання пояснює Плутарх відсутність високих моральних якостей, які штовхнули на хибний шлях Коріолана, а ось Нума самовихованням “приборкав у собі не лише ниці бажання, а й позбувся пристрастей, схвалюваних серед неосвічених народів – насильства й користі” [4, с. 11–12].

Той факт, що твори Плутарха були для Сковороди джерелом висловів та образів, придатних для тлумачення різних життєвих явищ та обставин, засвідчують і листи. Так, розмірковуючи про здорове тіло і здоровий дух у листі до свого учня М. Ковалинського від 23–26 січня 1763 р., Сковорода, між іншим, пише: “Послухай Плутарха, який вважає причиною всіх хвороб надлишок вологи в тілі” [3, с. 265], а вже наступний лист розпочинає обширною цитатою з Плутарха про особливості дружньої похвали й лестощів [3, с. 267–268], зауважуючи, що йому нічого додати від себе, оскільки “через моє посередництво з тобою

буде розмовляти наш Плутарх – муж, сповнений віри й чесноти, найвидатніший з тих, хто присвятив себе багородним музам, цим чарівним Каменам і небесному Гелікону” [3, с. 268]. Приклади з творів Плутарха Сковорода наводить у численних листах, де застерігає друга від підступів підлесників [3, с. 272], чи навчає певних чеснот, насамперед скромності: “Прекрасно у Плутарха, в його творах на моральні теми, поряд з дечим іншим написано таке: “Землероби, – говорить він, – з задоволенням бачать колосся, похилене до землі, те ж колосся, яке через свою легкість підіймається вверх, вважають пустим і вимолоченим. Бо подібно до того, як пшеничні колоски без зерен легко підіймаються серед інших, повні ж і тяжкі, ховаючись, опускаються долі, так і серед людей, хто найпорожніший і позбавлений серйозності, той і найлегше пнеться до почестей, нахабний, його обличчя і хода сповнені пиhi і презирства, що не визнають нікого” [3, с. 300].

Розмірковуючи над людськими слабкостями, Г. Сковорода радить другові не ідеалізувати людей із натовпу, тобто переважної більшості людства. Світ – це переважно юрба, подібно як згодом прочитаємо у Ф. Ніцше, – це “кишіння супершимпанзе”, а людей справжніх, духовно зрілих і обраних, своєрідної еліти – “надлюдини”, за тим же Ф. Ніцше, надто мало у натовпі. Такі люди обдаровані від природи, вони мають місію облагородити й прикрасити світ. Підтвердження цього Сковорода знаходить у Плутарха: “Задатки чеснот та інші найпрекрасніші властивості, що закликають до любові, – це божий дар; їх ніхто не може здобути, вони – ласка божа. Коли люди їх позбавлені, їм залишається тільки заздрити, додаючи до природного нещастя нове, створене самою людиною, тобто порочність душі, яка створюється під впливом звички. Таким чином люди не гідні любові не стільки з несправедливості природи, скільки тому, що отримані ними від Бога скромні здібності вони псують і, незадоволені своєю долею, заздрять, ремствують” [3, с. 344]. Таких людей філософ радить уникати, з ними можна вітатися, їм можна допомагати, але в жодному разі з ними не варто дружити, адже вони “вічно скаржаться, заздрять, хваляться, щоб не показати свого убозства, яке вони в глибині душі усвідомлюють і яким мучаться” [3, с. 344].

Липневий лист 1766 р. Сковорода також розпочинає цитатою з Плутархового твору “Про тишину серця”. Тут йде мова про розсудливість, яка завжди допомагає долати життєві прикросі, вчить радіти з життя в будь-яких негараздах і випробуваннях. Цей лист особливо щедро сповнений згадок про античних мислителів і діячів, що виглядає цілком закономірно й справедливо, адже саме розсудливість вважалася найвищою чеснотою в античній культурі. Висновок Сковорода такий: “Здоровий розум робить легким будь-який спосіб життя, будь-яку зміну” [3, с. 347].

Отже, античного мислителя Плутарха Григорій Сковорода вважав учителем життя, одним із найрозсудливіших мудреців, чиї сентенції є авторитетними засадами виховання моральних чеснот. Прикметно, що думки античного мислителя український філософ цитує переважно у листуванні з Михайлом Ковалинським, який був найулюбленішим його учнем, Сковорода відчував з ним особливу душевну спорідненість. У листах до інших осіб таких цитат немає. Очевидно, Сковорода за посередництвом Плутарха виховував у свого учня не так християнське благочестя, як навчав розсудливості та чисто практичної життєвої мудрості. Біблія у їх бесідах навчає спасіння душі, тоді як антична мудрість видається більш придатною для повсякденного життя.

1. Дложевський С. С. Плутарх у листуванні Сковорода // Пам’яті Г. С. Сковорода (1722–1922) Зб.наук.ст. Одеса, 1923. 2. Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Г. Сковорода

роди. К., 1983. 3. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів у двох томах. К., 1973. Т. 2. 4. Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Том 1. Пер. с древнегр. / Сост., вступ. ст., прим. М. Томашевской; ил. Вл. Медведева. М., 1986. 5. Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Харків:Знання, 1997.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПЛУТАРХА КАК ИСТОЧНИК ПРАВОУЧЕНИЙ Г. СКОВОРОДЫ

Мария Кашуба

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

В статье рассматривается использование Сковородой произведений Плутарха для нравоучений.

Ключевые слова: философия Г. Сковороды, Плутарх, моральные принципы, нравоучения, перевод.

WORKS OF PLUTARCH AS A SOURCE OF MORAL ADMONITIONS OF HRYHORIY SKOVORODA

Maria Kashuba

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Skovoroda's usage of Plutarch's works for moral admonitions is considered.

Key words: Skovoroda's philosophy, Plutarch, moral principles, moral admonitions, translation.

Стаття надійшла до редколегії
20.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
28.10.2010 р.